

ՀԱՅԵՐ ԵՒ ՏՆՕՐԵՆ
ՏՈՒՆԱՆԵՍ ԵՒ ՇԱՆՆԱՆՈՐ

ԽՈՒՆԱԳՐԱՅԻՆ
ՀԱՅԵՐ, ՀԱՅԵՐԻՆ, ԵՍԻՐ ԳՆԱՐ ԵՍՏԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԻՆ ԵՒ ՏՆՕՐԵՆ ԵՒ ՇԱՆՆԱՆՈՐ
ԵՒ ՇԱՆՆԱՆՈՐ

Bureaux du Journal HAÏRÉNIK

ALATA, ancien local de la BANQUE MP. OTT.
CONSTANTINOPLE

10 ՓԱՐԱՅ

ՀԱՅԵՐԻՆ

ՕՐԱԳԻՐ

ԱՂԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

10 ՓԱՐԱՅ

ՀԱՅԵՐԻՆ ԵՒ ՏՆՕՐԵՆ			
ՀԱՅԵՐԻՆ	300	75	ՄԵԼԻՆ
ՏՆՕՐԵՆ	150	40	ՄԵԼԻՆ
ԳՐԱԿԱՆ	300	100	ՄԵԼԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	150	50	ՄԵԼԻՆ
ԳՐԱԿԱՆ	75	25	ՄԵԼԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	300	25	ՄԵԼԻՆ
ԳՐԱԿԱՆ	300	10	ՄԵԼԻՆ

ՀԱՅԵՐԻՆ ԵՒ ՏՆՕՐԵՆ ԵՒ ՇԱՆՆԱՆՈՐ
ՀԱՅԵՐԻՆ ԵՒ ՏՆՕՐԵՆ ԵՒ ՇԱՆՆԱՆՈՐ

ԹԱՂԱՔԱՅԻՆ

Շաբաթ օր երբ կը գրէին «Մեր
Թաղապետները» վերնագրով յօդ-
ածը, մտքէս չէր անցնէր թէ մէկ
թիւ ժամ ետքը հետեւորդ քաղա-
պետ հասած գաւառներ նամակ մը
պէս հեղինական հակապատկերը
թիւներէն շատ մը «Գաւառա-
պետ» եւ գաւառներու «անգլա-
պետ» հայոց գաղափարներուն է հոս,
կայ մէկ, միայն դրամն է որ հա-
յոց տաճարները միգրան հայաբնակ
գիւղերէն անտարբեր կը վերածն-
անէ մէկ վարժապետ մըն է որ կը
գրէ Պոլիս գաւառներէն վերա-
դարձած պատեր: Պոլսոյ Հայոց
մի գաւառապետութիւն, գաւառա-
պետ քաղաք մէկ գաղափարապաշ-
տութիւն: Այս տարբերութիւնը
խառն մեծագոյն տիրուած է Տու-
տուլիաներուն: Մենք կէս դարու
կրթութեամբ չկրցինք հասցնել
սերունդ մը որ համոզում մը ու-
նայ, գաղափար մը պաշտէ եւ
անոր յաղթանակին համար աշ-
խարհ:

Տուտուլիանի թաղման զանա-
զած պարագաները մէկ կողմէն մեր
տրեւումն առնելու կը պարզեն նոր
կամ զգացումներուն, նոր ծաղիկ-
կան գաղափարներուն հետապաշ-
տութիւն: Միւս կողմէն այդ թաղումը
մէկ է այն պատմական իրողութիւն-
ներէն որոնք հզօրապէս կ'ազդեն
անհատներու վրայ, չափով մարդեր
գաղափարներու շուշնջ կը փչեն յա-
կարծ, մեծ կակ քայլ մը առնել կու-
նան դէպքի տեսքով:

Պահ մը երեւակայութեամբ, որ
լոս անգամ ճշմարտութեան հասնե-
լու փորձող մըն է երբ սրտի ու մարմ-
նի թերեւս վրայ կը թռչի, վրիպա-
լով իրականութիւնը իրականութեան
ընդհանրացումով կ'ապաշտէ, ինչպէս
կը պատմեն տա-
րիքաւ գեղարվեստները: Եւ այս տղուն,
որ հիմա մարդ մը եղած է, գա-
ղափարի ետեւէն երկու հազար հոգի
բերեցանաւուն կ'երթան: ու Ամե-
րիկայէն եկած գիտունները անոր
կայ կուլան, կը զրուստան անոր
կանք: Ինչպէս այս փառաւորումը
իրենց մէկուն համար:

Եկեղեցին կը մանեն այդ գաւա-
ռայինները: հոն տաճարին չընկալին
մէկ կը փորեն գերեզման մը եւ կը
հանգչեն իրենց մէկը, իրենց
գործերանց: գրացի կ'ընեն անիկա-
ծաման մէկ աչքը վեր վար, չորս
կողմը ժուռ կ'ածէ գաւառացին եւ
զարմացած կը մնայ: Աստուծոյ տունն
է ան: վերը, բարձր, ճէրը կը բնա-
կի, Աստուծո: մէկը իրեն ամենէն
մօտիկները, սուրբերը: քիչ մը ան-
դին ալ Տուտուլիանը: ուրեմն ան
ալ, Տուտուլիանն ալ, սուրբերէ

ետքը իր Աստուծուն ամենէն մօ-
տիկ իրերէն է, անոր համար է որ
ամենքը մէկ համալսարան են մէկ
տան մէկ, Աստուծո: սուրբ, Տու-
տուլիանը: Ինչպէս իրենց մէկուն
այս մեծութիւնը:

Շաբաթներ կ'անցնին, Մտամարի
սուրհանդակը կը հասնի: Թերթերը
կը տարածուն գաւառին մէկ: գա-
ւառացիները երկիւղած հետաքը-
րութեամբ կը բանան զայն, եւ կը
տեսնեն ամէն կողմ Տուտուլիանին
անունը: առաջին սինակները քանի
մը օր շարունակ Տուտուլիան գը-
րած է: Տուտուլիան ժողովրդին
հետ, Տուտուլիան Աստուծոյ հետ,
եւ հիմա, անշուշտ կ'արած, ամբողջ
անդին մեծ քաղաք մը ժողովրդին
հետ է, ու անկէ ախարհիս չըս
կողմը ուր հայ մը կը գտնուի այդ
անունն ալ կ'երթայ կը հնչէ, սըր-
տերը թուէր կը հանէ: Հաւատա-
յա իրարանցումին:

Այս, հաւատարմ է: Իրենց մէկէն
եղբայր, իրենց հետ ապրող, իրենց
մէկէն է որ կը վայելէ այս մեծ փառ-
քը: ո՛չ մեծ, ո՛չ պղտիկ հարս-
տութիւն ունի առ ցարդը: ո՛չ ժամ
չինած է, ո՛չ դպրոց, ո՛չ ալ աչքի
զարնող երեւելի բան մը ըրած է:
Ինչպէս ուրեմն այսքան փառաւորում:
Ու երբ գաւառացիները սկսին այդ
անուններուն պատասխանները վեր-
տրուել, պիտի գտնեն Տուտուլիանի
փառաւորման գաղափարը: Այդ
իրենց մէկը շատ աշխատած է,
բան սորված է, եւ իր դրամա-
գրութեամբ տարեր գործածեր է իր
տեղը իրենց համար: Մենք ան-
րաջ ճշմարտ մարդասէրին տկարն
է, անիւ ինչպէս կը մեծարուի այդ բան-
ն: այդ գաւառական ամբողջին մէկ,
ու մօտականները, եւ դեռ հեռուներն
ալ ամէն տեղ ուր թերթ մը կը
հասնի, պիտի չի գտնուին թարմ
ոգիներ որ թուէր ելլեն, յուզուին
այս տեսարանէն ու ակն, մենք ալ
Տուտուլիանները ըլլայինք գոչն:
Անիւ գործեր ընելով բարձրանալու
փառաւորութիւնը պիտի չի խանդա-
վառէ: շատ մը ոգիներ: Ու պիտի
չունենանք Տուտուլիանի մահովն
խիղիւր Տուտուլիաններ: Այս տե-
սակ դէպքերը կը կոչուին «գործով
տարածում»:

Ա. Ա.

ԱՆՍՏՈՒՆԵՐՈՒ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄԸ

Արշակունի գրեթէ Զայեմիթի թէ
քանի մը քաղաքներու եւ գիւղերու
անասուններուն մէկ տապալի համա-
րակը մեծ վնասներ հասուցած է: Ուս-
տի այս հիւանդութեան վրայ ալ քանի
մը տեղեկութիւն եւ զգուշական մի-
ջոցներ ցոյց տալ հոս կը համարիմ:

Տապալի հիւանդութեան ի վեր
յայտնի եղած հիւանդութիւնն ընդ է: Այս
գարուս գտնադրան թուականներուն եւ-
րոպայի մէկ ծագելով երկրագործութեան
շատ մեծ վնասներ հասուցած է: 1871ին
Անգլիոյ մէկ այս հիւանդութենէն
700,000 անասուն վարակուեցան եւ այդ
թուականին միջոցաւ մէկ տապալի

պատճառով վնասը 37 միլիոն ֆրանք
հասուցած է: Չուիցեքիտ մէկ ալ վնասը
տարեկան 10 միլիոն ֆրանք կը հասնի:
Հիւանդութիւնը միգրացիոն է, բայց
միգրացիները դեռ գտնուած չեն: Եստե-
փոխներուն վրայ հեծած անդին անդին
թափառելով անասունի մը չնշարժող-
ներուն մէջ կը մանեն եւ հոն նպաստա-
ւոր պայմաններին օգտուելով կը ռեզու-
տորին եւ ի հարկին հիւանդութեան
ծագման պատճառ կ'ըլլան:

Հիւանդ անասուններուն կողմէն
լորձուցին հիւանդութենէն յառաջ եկած
պղտիկ ուռեղեններուն պարունակած ջրին
եւ կաթին մէջ միգրացիները շատ առա-
տուլիան կը գտնուին:

Հիւանդութեան իրականացումը կամ
ուղղակի հիւանդութենէն յառաջ եկած
անուղղակի կերպով հիւանդ անասունին
միգրոպ պարունակող ո՛ր եւ է արտա-
դրութեամբ պլուզուած մարմիններու
միջոցաւ կը կատարուի: Հիւանդութեան
տարած միջոցին անասուններու առուն-
տի համար բացուած քաղաքները հիւան-
դութեան հետեւոր վարիքի փոխարեւո-
րուն պատճառ կ'ըլլան: Ամէն պարագայի
մէջ անասնի քաղաքներէ անասուն
գնելէ զգուշանալու է: Հիւանդ անա-
սուններուն կողմէն քաղաքները պարտաւ-
որաբար մէկ եթէ առողջ անասուններ
աշխարհուր եւ կամ հիւանդ անասուն-
ներուն անցած ճանապարհին անողջնե-
ր ալ անցուն, այս վերջիններն ալ կը
վարակուին հիւանդութենէն:

Տապալի հիւանդութենէն ամենէն
շատ եղբւր, կովերը, ոչխարները եւ
այծերը կը վարակուին, առողջ մէկը
կուգան ձի, գոմէ, ուղտ, շուն, կատու
եւ թռչունները:

Հիւանդ անասուններու կաթը առանց
եռացնելու խմողներու ալ հիւանդու-
թեան փոխանցումը շատ անգամներ
տեսնուած է: այս կերպով տղոց փո-
խանցումը հիւանդութիւնը շատ անգամ
մահացու կ'ըլլայ:

Հիւանդութեան նշանները

Հիւանդութեան նշանները բերին մէկ
եւ կ'անցնեն կամ ամբողջութեամբ վրայ
կը տեսնուին: Միգրացիները անասունին
մարմինը ու եւ կ'երթան մը ներս ման-
լէն 3էն 5 օր վերջ հիւանդութեան նը-
շաններ տեսնուի կը սկսին նախ անա-
սունին տաքութիւնը կ'աւելնայ, բերին
մաշկը կոտ կարմիր գոյն մը կ'առ-
նէ, ախտակը կը գոցուի, կաթին
քանակութիւնը կը նուազի, չորիք
կը վազէ ու երեք օր վերջ ալ չընեն-
քուն մէկ լեզուին բոլորովը եւ բերին
մաշկին զանազան կողմերը պղտիկ ու-
ռեղեններ երեւան կ'ելլեն որոնք երթա-
լով կը մեծան եւ ջրով մը կը լեզուին
եւ վերջը ճեղքուելով բաւական լայն
վերքերու կը փոխուին: Այս ուռեղեն-
ները կողմեր տրեղեններուն վրայ ալ կը տես-
նուին: Կաթ կ'որոշեալ միջոցաւ այս
ուռեղենները առողջներու ստինքներուն
ալ կը փոխանցուի: Հիւանդ անասուն-
ները վերջին ծայր կը շինարան, կը
հազան, շատ անգամ ոտքի վրայ կեն-
լու կարողութիւն չունենալուն համար
կը պառկեն: Եղբւր կը վրիժին Աստու-
ծէ զոտ կ'զոհաններուն բոլորովը-
ններն ալ պղտիկ ուռեղեններ կը կազ-
մուին որ նոյնպէս երթալով կը մեծան,
ջրով մը կը լեզուին եւ ճեղքուելով
վերքերու կը փոխուին: Այս ուռեղեն-
ներուն պատճառով ցանկն անասունը ոտքի
վրայ չի կրնար կենալ եւ եթէ քալէ կը
կաղայ: Ուռեղեններն առաջ եկած այս
վերքերը գէշ հանգամանք մը կ'առնեն
եթէ չառնալ չկարգուի, եւ եւրոպական
կողմէն քաղաքները իրենց անողջ
պտղերու կամ կենալու տարակուսած ը-
լայ այս պարագային մէկ միջոցն անգամ
խտաւոր առաջ գալով կ'զոհաններուն եւ

գրեթէ անողջ պատուելով իյ-
նալ կը տեսնուի, որուն հետեւեւրը
շատ անգամ մահացու է: Հիւանդութիւնը
ընդհանրապէս 2-3 շաբաթ կը տես-
նի: Երեւոյնը եւ ժամանակին լաւ անողջ
չառնողները հիւանդութեան չորմանալով
կը սպանին: մահերուն թիւը 10 է,
բայց մահու չէ քաղաքներն ալ ժամա-
նակ մը շինար կը մնան, կաթերին ա-
ռաջուած չափ առաւ չըլլար եւ հիւան-
դութենէն կ'ըլլին կ'ընեն վարակուի:

Դարման եւ զգուշական միջոցներ

Չորմուլութեան համար հիւանդութեան
կաթը առանց լաւ մը եռացնելու խմելու
չէ: անասուններուն ախտով եւ թիւիով
խառն ջուր տալու է, խաշիկները միշտ
փոխելու եւ անոր տեղին կերպով մա-
քուր պահելով պահելու է: բերին մէկ
առաջ կ'աւել վերքերը չաղով խառնուած
ջուրով լուարու է: Կ'զոհաններուն եւ
մահացնելու վրայ վերքերն ալ ապա-
նիւնալան: Ինչպէս կ'ըզ թաշիկ եւ ախտ
Քիւլիքի ջրով լուարու է: դեռ չլուար-
ուած անասուններու տեղերը վարակուած
ներուն հետ ամէն տեսակ յարաբերու-
թիւն զարգացնելով հիւանդութեան միգ-
րոպին փոխարինելու ըլլալէ զգուշանալու
են: անասունները անողջներէն զոտ
հանելու է:

Եթէ մօտաւոր գիւղ մը հիւանդու-
թեան ծագած ըլլալու տեսի, նոյնպէս այդ
գիւղին նկատմամբ ալ զգուշական մի-
ջոցներ ձեռք առնելու է: Եթէ տապալի
շատ մը անասուն ուռեղենը առաւարի մը
մէջ ծագի, այն ժամանակ պատուաւոր
գործութիւն մը ի գործ դնելու է: այս
պատուաւոր: օգուտը սա է որ աղարա-
կին ամբողջ անասունները միասին կը
վարակուին եւ որոշեալ ժամանակի մը
մէջ այդքան 10-12 օրէն ամենքն ալ
կը բուժուին: Երկրորդ եթէ պատուա-
ւոր միջոցաւ անասունները վարակենք,
անոնք բնականաբար աւելի թիւիւ կ'ը-
րպով մը կը վարակուին եւ հիւանդու-
թեան նշանները շատ անգամ միմիայն
բերաններուն մէջ կը տեսնուին: հիւան-
դութեան այս տեսակին օգուտը շատ
մեծ կ'ըլլայ եթէ խմորի տապակայ ե-
ղող անասունները ոչխարներ ըլլան, ո-
րով հետեւ եթէ այս վերջիններուն ոտ-
քերուն վրայ տապակի վերքեր բաց-
ուին, արածուելու համար գաշտերը չեն
կրնար երթալ, որով անասուններու տեղերը
կը ստիպուին փաթակներուն մէջ զանոնք
կերակուի, ինչ որ շատ սուղի կը նստի
իրենց:

Պատուաւոր

Պատուաւոր գործողութիւնը շատ
զիւրիկ է: վարակուած անասունին չո-
ղիքներով եւ կամ ուռեղեններուն չիւ-
րով պլուզուած կաթի կարող մը առողջ
անասունին բերանը չիւրու է: առողջ
անասունը այս չիւրումը կը վարակուի եւ
քանի մը օր ետք վեր ըստածին պէս
բերին մէկ եթէ 10-12 օրէն աղէկանալու
կը հիւանդութեան, 10-12 օրէն աղէկանալու
պայմանով:

Ստակած անասուններուն մորթերը

Ստակած անասուններուն մորթերը
առանց առնելու կ'ըրպով թաղուէ:

ՍԻՄՈՆ ԳԻՐԻՉԻՐԵԱՆ

ԱՐԱՐԱՏԻ ԲԱՐՁՈՒՆԵՐԸ

Բազմազիւսի մէկ կը գտնուի նորին ֆրանսացի
Գ. Զանդըր գիտականին Մասիս վրայ ըրած ճա-
բորդութեան նկարագրութիւնը: Առաջին մասը ար-
տաւարած էինք սակից առաջ: (սեւ Թիւ 1204)

Յուլի 17. — Որոշած ըլլալով Արեւու-
որի երթալ, առտուն կանուի հրաման
կուտանք որ վրանները վերցնեն: Ա-
մենահանգիստ էր անցուցած գիւղերն: ու
ն'առաւարթին եւ օչ դաշտային մեղ-
ներ մէկ չեն նեղեր եւ ոչ մեր քունը
այս բարձրագոյն միջանկութեան մէջ:
Սյն անան որ ոտուելին Մասիս հողին

վրայ զրկնք՝ տեսնող անհետացաւ մենէ:
Մենք վրանները վերցնելու հետ են,
չեմ զարդիք սեանչացումը դիտելէ Ա-
րարատը, որ առնուական դուրը կը
բարձրացնէ անհայ երկնքին ընդա-
ձակութեան մէջ: Գաղաթը այնչափ
մօտ կը թուի՝ որ կը կարծեմ թէ քանի
մը ժամանակ անդին պիտի ըլլայ ինչի հոն
հասնիլ: Սակայն այդ վերելքին համար
երկու օրուան ճամբայ կտրուէ է, եթէ
հետաւոր ըլլար այդ միջոցին ուր ձիւնը
դեռ խիստ առաւ է: Սոյ բարձրութեան
հասնելու փորձին յարմարագոյն եղանա-
կը՝ օդաւոր վերջերը կամ սեպտեմբե-
րի մէջ է, երբ ձիւները իրենց նուազա-
գոյն վերակին մէջ են: Իսկ փաթը Ա-
րարատի վերելքին, որ դառնաւ կէ-
տերն կը սկսի, կը համարվի թէ ինչ
ժամանակ ճամբայ բաւական ըլլայ, թէ-
պէս չունի մեծ եւ հետաքննելի կա-
րեւորութիւն մը:

Գնդապետներուն հետ նախաձեռն
ընելէն ետքը, որոնց ցոյց տուած սիրա-
ւելի ընդունելութիւնը մտքեղէնս պիտի
չելլէ, 19 աստիճան բարձրագոյն, թեմա-
բանակեալ կը մեկնէք: վերջին տե-
նարկ մը կը ձգեմ Փոքր Արարատի վրայ,
որ քիչ առնէն պիտի անհետանայ աշ-
քերէն երբ Մեծին լորս բարձրը չըն-
պատնէք, ու գեղեցիկ արօտաբեղինե-
րով զտուած ճամբայ մը կը բռնէք:
մինչեւ 2360 մետր բարձր: Այս կետին
վրայ քիւրդ գիւղի մը կը հանդի-
պանի, իրենց ձմարոցին, որ կը ձե-
ւանայ հողին մէջ լիորուած քանի մը
երկային խոռոչներէ ու չոր քարերով ա-
մենախիղճ հիւղերով: խոռոչները ձեռ-
ուան ձառի ճիւղերով ծածկուած՝ արտա-
տող կը ծառային: Իսկ ամբողջուն բնա-
կութեան համար շինուած տներէն աւե-
լի խիղճ եւ նախնական բան անկարելի
է եմ թողնել:

Գիւղ մը անդին ձգուած են Արարդի
թաթարներուն սպիտակ եւ բոլորէն վը-
րանները, որոնք ամառը կուլան Արա-
րատի կողմը 2000 մետր բարձրու-
թեան վրայ ապաստանելու:

Բեռներու մեծութեան եւ ծանրու-
թեան պատճառով կարեւոր յամա-
քայ կը յառաջանայ, եւ կը պարզուի
աշուրեւս դիմաց առաւորութեան ծաղիկ-
ներու, մեծ մեծ եւ կապոյտ ակաւանե-
րու, օսմթի տունկերու, վարկ վար-
տող կը ծառային: Իսկ ամբողջուն բնա-
կութեան համար շինուած տներէն աւե-
լի խիղճ եւ նախնական բան անկարելի
է եմ թողնել:

Միջօրէին երբ արեղական ճառ-
դարները ուղղակի մեր գլխուն վրայ
են, հարկ է քիչ մը դադար առնել՝ թե-
թեցնելու համար քանի մը երկվար-
անհարթութիւնը նկատուի: Մեր հետը
կողմ թաթարները բնադառուած են
ճամբուն վրայ արգելք եղող մեծ քա-
րերէն ուսնք վերցնել, միւսները թա-
ւալի, որ աստիճաններու տեղ պիտի
ճառային մեզ: Երկվարներէն թեթե-
ցուած բեռները՝ իրենց ուսերուն վրայ
կը կրեն, որպէս զի կարող ըլլան իրենց
ոտքերով եւ նապաստակի արագա-
րեւութեամբ զլուսնուն ճար տեսնել այդ
թաթարին ուղիին վրայ: Գնալու մը,
ածգոհութեան խօսք մը չի լսուիր մեր
կարծի կարեւանապետներուն բեռնէն:
այսպիսի պարագաներու մէջ օրինակելի
է արգարիւ: Խաւով մը ցոյց տուած համ-
բերութիւնը եւ յօտարափոխ կամքը:

Այսօրվ ժամանակ մը միջոց՝ ձեռքով ու սաղարթով մազվող մեծ Արարատի շերտ-շապատին վրայ ենք։

Հեռուէն Արարատի գլուխը կը ցուցնէ մեզ Երասխի հովտին հիւսիսարեւմտ-մասն անհամեմատաբար, Արարատի հանդիս-պակողմէն է Արարատի, անկէ 1000 մետր նուազ բարձր. սակայն իրեն նեղուկ լեռ-ներուն մեծութեամբ եւ ընդարձակու-թեամբ կը գերազանցէ զայն։ Արարատի պէս հարթ լայն, միայն քանի մը ակ ու-նի շրջաօրով, եւ լիճ մը որ կը թափի Ե-րասխի մէջ։

Վայրէջքը կը սկսի՝ քանի որ Ար-հուսի կը մոտենանք, այնքան կը բար-աւելի ուղիւն։ Ընդարձակ փլատակները անցնելէս ետքը, որ քարակոյտներու տեսարանը ունին եւ հին քաղաքին ա-հաւոր երկրաշարժով կործանման մնա-ցորէնքն են կ'ըսեն, կը ժամանենք նոր Արկուսով՝ տեղափոխուած անձրեւով ու անակնկալ յանկարծաւս փոքրորկով մը։

Մէկէն ի մէկ ձգուած վրաններուն առ ակ ապականելով, կը պատահէ մերկին անցնելուն, եւ ականաւոր կ'ըլլանք Ա-րարատի գագաթին վրայ տեղի ունեցած ձիւնի հրաշալի փոթորիկի մը։ Վասն զի Արկուսի անձրեւը՝ քանի մը հազար տարեկանէն ձիւն է։ Անկարելի է ճիշդ գաղափար մը ունենալ եւ ընծայել ա-հագնազորով որ այլակնապատ կայծակ-ներուն, որ մերթ ընդ մերթ թափւոյ մէջը պատճառով կը ցուցնեն մեզ լեռան պիտակազգիաց գլուխը, զինքը պատշգ-սեւ անպիտան մէջ։

Մեծամեծ արձիւներ կը թռչան շորտ-կողմը՝ անհամեմատ եւ անաբեկ։ Եւ շա-նիկ թեւառարած մեծութիւն ունեցող թռչուններ երբեք տեղ մը տնտած չեն։

Արարատի երկրաշարժի անկարելի-թեւերը թռչան շատ աստիճան ի վեր հրա-րայային ճանկերու տէքէք էր, բայց միայն Ա-րարատի հետազոտութիւններէն ետքը հաս-կացուեալ թէ այս հին հրաբուխները, ինչպէս Հայոց ու Կովկասի մէջ գտնու-ածներուն շատը, անդեմ ժողովրդի մե-ծութեան կը վերաբերին, որոնք մերթ իմիս եւ մերթ անձաւոր, գոյնքոյն կը փո-խեն սեւէն կանաչ, դեղին եւ կարմիր աղւուսային։ Տեղ տեղ մեծ Արարատի վրայ սեւ լաւայի վաղընքը այնպէս լաւ պահած են իրենց ձեւը եւ նորութիւնը, որ կարծես թէ վնասուած վաղըն կը յիշեցնեն։

Լեռան վրայ մասնաւոր դիտողու-թեան արժանի կէտ մըն է այն որ գա-գաթին վրայ դիտուած ձիւններու կարգէ դուրս չափով ալ, որոնցմով լի են իր բաժանիկները, իր ցամաք ու ամառանոտ-չոր դառնիւթային բոլորովին զուրկ են ջուրէ։ Երկու կամ երեք աղբիւր կը գտնուին Արարատի կողմէն վրայ, եւ ասեղանները ձիւններուն հաղթելու ձեւա-ցած փորձիկ մասեր են։ Ստուերի եւ զովով թեան պակասութիւնն է որ ա-մառանք մէկ մասին անընկելի կ'ընէ այս գագաթները։ Այն պատճառաւ է որ Մասիսի քանի մը գիւղերու բնակիչները երբ կը տեսնեն եւ կ'իմանան ջրի պա-կասութիւնը, կ'առնեն իրենց հօտը ու կ'երթան մինչեւ ասեղաններուն մօտ անկելու իրենց վրանները, ուր որ հե-ղեղանները դեռ հողէն ծծուած չեն, ուր հրաբխային մոթիւրներու ընթացքէն քամակով կ'երթան հեռուն կը ծաւալին։

Կարելի է որ այս ընդերքի ջրեր-ուն մէկ մասը, հողին խորութեան մէջ ղեւեւ եւս տաք լաւաներու հանդիպելով՝ այնչափ կը շոգիանան որ կարող կ'ըլլան այնպիսի հեղեղներ արտադրել՝ որոնցմէ 1840ի յունիս քսանին։ Նոյն ասեղան հին ասեղան մնացած հրաբխային բաժանիկ մը որ լեռան հիւսիսարեւմտ կը գտնուէր մէկէն ի մէկ յանկարծ կը բացուի։ Թափւոյ շոգիին կը սկսի բարձրանալ երկինք, Ա-րարատի գագաթին շատ ու շատ վեր, ու տարածուելով զին մէջ՝ ծծմալային հոտ կը ծաւալէ ամէն տեղ, Նոյն ժա-մանակ լեռը կը սկսի մանշել, ու պա-տառուածքն անապին մեծութեամբ քա-րեր ու ժայռերու կտորուանքներ զուր-ցատեցնել։ Շօգիին բանակներէն հողը կը ճախրուի, եւ Երասխի յատակէն տաք ջրի ջրամուկներ սկսան բլրիլ։

Այդ ժայռքման հետեւանքները ան-նաւեցան եւ զգալի եղան մինչեւ Պայա-զիտ, Երեւան եւ Նախիջեւան, ուր ան-ձերու կորուստներ ալ պատահեցան։ Բայց մեծագոյն դժբաղդութիւնը՝ հով-տին վերին մասին մէջ էր, ուր ձիւնը անապին հիւսիս արագիւլով սառնարանէն ինչու հեղեղը՝ որուն ստորոտը կառու-ցուած էր հին գիւղը, իր ջրերով քանի մը ժամանակ մէջ ընդարձակ լիճ մը ձե-ւացուց։ Հիւսիսով ձեւացած պատուարը կարող չեղաւ դէմ դնել ջրին բանակի-նքը, որով աղիւմի հօկապիւն ծածկւելով մը տարածուեցաւ դիւղին վրայ եւ անբնական դործը ի գլուխ հանց։

Ահաւասիկ ինչ որ այս աղէտքին վը-րայ կ'աւանդէ սակաւութիւն երկարա-կեացներէն ծերունի մը որ հօտերուն տը-ցելով թեան համար լեռան վրայ ելեր էր։ «Ինչեքը սոսկալի ձայն մը լսելի ե-ղաւ. գետինը ոտուքներուս տակ կը շարժէր։ Ահաբեկ իմնեցիս մտածելով, լեռնէն վար կ'ընէին։ Երբ կը հասնէի անառաւորութիւն, հոն հովտին մէջ ուր զաւակներուս եւ իրենց ընտանիքին բնակութեան գեղն էր, ուրիշ բան չը գտայ՝ բայց եթէ իրարեւ լրացող գիւղու-ած ժայռեր։ Այդ գետիւրուն տակ թաղուած էին իմ խնդը զաւակներս, ամէն սիրե-լինքս, ունեցածս չունեցածս, ախար-հիս վրայ խեղճ ու միայնակ մնալով, ուր դեռ եւս կ'ապրիմ»։

Թէպէտեւ Արարատի յամառ ծննդած է բուռն ցնցոյթներ, բայց պատմութեան մէջ առաջին յիշատակութիւնն է առ իր ժայռման Ռինէկ 1785ին կ'աւանդէ թէ Մասիսի գլուխը բաց ու մաւս անաւ-ր ըլլաւ։ Բայց տարակուսական զրոյց մը կը թուի ասորիկ։ Զանազան ճանապարհ-հորդներ ալ կ'աւանդեն թէ գագաթին մօտ ծծմալային բուռնութիւնը զգացած ըլ-լան՝ գիւղէն անհանգիստ ընկելու չափ ատաղծի։ Վերելակներէն մին, Մարջոյ, հարաբերուած տարբարութեան կ'ըն-ծայէ ասորիկ։

Արկուսի գիւղը յիշուած է ճիշդ ստո-րոտը մեծ պատճառով մը՝ զոր Արարատի իր հրաբխային յուզումներուն մէջ բա-ցեր է, ճեղքելով իր ծոցը։ Այս պա-տճառով մէջ կ'ընէին Մասիսի գլուխը սառնարանը։

Արկուսի բազմին նշանակութիւնը յայտնի է, ի յիշատակ այն անաղու-թեան որ Նոյն աշակերտին կ'ընծայէ հոն նախկին աղիի անկողնորութիւնը։ Նախկին գիւղը գրեթէ երկու հազար բնակիչ ունէր։ Տիւրքացիները կ'երկու ձեւաբը դրած անկողնորութիւն, որպէս զի չէին, եւ ճեղքներուն, վասն զի իրեն այնպէս կը թուէր որ գլուխը պիտի պայթէր...

Եւ հաղիւ ժամանակ ունեցաւ սեւ-եակը մտնելու, վասն զի քիչ մնաց որ ճամբան պիտի ինչար եւ ձեռքերը պա-տերուն կոթնցներով կը քալէր։ Այսպէս երկար ատեն նուազած մնաց, այն աստիճան զուճուտ որ, կարծես թէ մէկէն ի մէկ մահը եկած ատեւ էր այն աղիւլը, որ աշխարհի վրայ շատ թշուառ, մասնաւոր շատ բարի, շատ անուշ ու շատ լքեցալ էր, ինչպիսի մը պէս հա-րուտ ծնած այս աղիւլը որ, շատ ան-գամ այն ճոխութեան մէջ, ուր կը թռչ-նէր տաքութենէ զուրկ, կը փափագէր աշխարհի անձանթ մէկ անկիւնը տալիլ, թերեւս աղբոս, բայց անտարակա-յա երջանիկ։

Երկար ատեն մնաց այսպէս եւ երբ սթափեցաւ, մարմնին ամէն կողմը տե-սակ մը ցաւ զգաց, իբր թէ երկար յոգ-նութիւն մը կրած ըլլար։

Երկու ձեռքերուն կոթնքով՝ դժուա-րաւ ոտքի ելաւ։

Բնակիչ ունէր։ Տիւրքացի Մասիսի որ 1834ին այցելեց, սեւ լաւայով ու խա-չաձեւ եկեղեցի մը տեսաւ, աստիճանը դարձաւ արձանագրութիւններով։ Բայց եկեղեցին շինութիւնը շատ անկիւն-աւ մէջ էր քան այդ ժամանակ, ու Հայոց համար մեծ խնամատիր մը ճեպուած միշտ, երթողներով թէ նոյն տեղին վը-րայ Նոյն ընծայած ըլլալ Աստուծոյ իր անաղիւն ողջակէզը։ Կ'աւանդեն դարձ-եալ թէ եկեղեցին հիմերը ձգած ատեն-նին՝ հոն գագաթ ըլլան Անդրէաս եւ Մատ-թէոս սուրբ աստեղաններուն մարմին-ները։ Իսկ նոր գիւղը հինին անբնակ-ներէն քիչ հեռաւ շինուած է։ Բնակիչ-ներն են թաթարներ եւ աղիւն աղիւն-քէն՝ հոն գագաթ ըլլան Անդրէաս եւ Մատ-թէոս սուրբ աստեղաններուն մարմին-ները։ Իսկ նոր գիւղը հինին անբնակ-ներէն քիչ հեռաւ շինուած է։ Բնակիչ-ներն են թաթարներ եւ աղիւն աղիւն-քէն՝ հոն գագաթ ըլլան Անդրէաս եւ Մատ-թէոս սուրբ աստեղաններուն մարմին-ները։

Խմելու միակ ջուրը՝ սառնարանէն ինչու առուակներն է, աղմուտ ջուր մը՝ ուսկից մարդիկ եւ անասուններ իրենց ծարաւը կը մարեն։ Եւ թէպէտ կան ա-ղիւն, բայց աղային են։ Համառոտ ըսենք, վատագոյն եւ աղտոյի գիւղ մըն է Ար-հուսի, շրջապատեալ գագաթիւն ձա-հիճներէ, լի անասուններու գարշաւոտ անասուններով զորոնք բնակիչները ան-հոգութեամբ անվաղ կը թողնեն։ Մի-այն մեր վրաններուն մօտ երկու կովի, երեք ուղտերի, չորս շան եւ հինգ ձիւ-անթաղ ստաւակներ կան։ Բագաթիւն անգաւանի եւ անգղեր կը թռչուն ա-նոնց վրայ։

Ամէն տեղէ յաճախ, միակ այրելի նիւթը աղիւնաձեւ յարգաւորուն աղբն է, զոր սողորթութիւն անհին ամէն տան դի-մաց դիւղ ու տարածել, ու երբ երկուսն կամ քառասուն հարիւրորդամերթ թափ-ւոյթին կ'առնեն, կը չորցնեն ու յետոյ կտոր կտոր կ'ընեն։ Մեզի հա-մար մեծ յուսահատութիւն մըն է այս այրելին, որովհետեւ իմ մէջ ջուր չըլլալով թէյն է միայն մեր ըմպելիքը։ Զրծ-բաղդաբար՝ սամովարը փայտի անուխով միայն կը վառուի, եւ մննք փայտի-նաքն անգամ չգտնելով հոն՝ կը բնա-դատուինք ճանապարհորդութեան համար հետեւին ունեցած ծաղուաղ աթոռնե-րուն ոտքերը վառելի փայտի տեղ գո-ծածել։ Տեսնելու էր թէ որպիսի՝ խա-յութեամբ եւ խնամքով՝ այս հազուա-գիւս փայտերը կը գործածէր Բուրաւ։

Ինչպէս հիմա ըստենք ըստեւակն կը հասկցուի թէ հաճոյական կողմ մը չունի Արկուսի։ Կը թողնուր ըսել թէ բնակիչներն ալ բարի համբաւ մը չեն վայելել։ Սահմանադրւելի թափառ-կաններուն հետ խօսք մէկ քրտն՝ զլաւ-ւոր գործերին եւ սրբապաշտներին մաք-սաններութիւնն է կ'ըսեն։ Ինչ ալ ըն-դունելութիւն մը ցոյց չտուին եւ ոչ ալ հաւանքութիւն մը, ինչ որ ուրիշ տեղ-ուանք ամենեւին չէր հանդիպած մեզի։

Արարատի լուրեր

ՅԻՄԱՆԱԿ ԵՒ ԳԵՐՄԱՆԱԿ

Յիմանակը երկրամասնական պատերազմին ըստնիւթաձեւ կը լրացուի այս տարի-այս տարի Գերմանիոյ մէջ մեծ ճակա-տամարտներու տարեգրանները պիտի տեսնեն հանդիսաւորութեամբ։ Գերմա-նիոյ 1870ի ջղնուրները կ'աւելնէր իսկ Ֆրանսական հողին վրայ գտնուած ճա-կատամարտի դաշտերուն վրայ տեսնեն ի-րենց զորքերը։

Բարձրագիւլի մէջ եկեղեցակ անհե-ղապարհութիւն վարմանը մեծ դժգոհու-թեանց տեղի առաւ։ Եւ յառաջիկային թերթերը կը պահանջեն կառավարու-թեան գործադրել այն օրէնքներ որոնք իրողութիւն կրօնական միաբանութեանց իրողութիւն հաստատուի։ Մասնաւոր-ապէս ճիշդութեան եւ օրոգրագի կը-րօնաւորներուն դէմ է հանդիման զայ-րայթը։

ԲՈՐԹՈՒԿԱԼ
Վերջին թերթերուն մէջ Բուրաւային զարտ իրիկուն մը, իր դէմը, անասուն ծառերուն վրայ տեղի մը չէր շարժեր։

Վրան զող եկաւ, երբ մասեց թէ, այս գաղտնիքը իմանալէ ետքը, պիտի արդարէր գիւղերը այն տունին մէջ ան-ցընել։

Եւ ասանց խորհուրդ, խնայանք, անբացատրելի սարսափի մը երթա-րուած, վար իջաւ, պարտեղէն անցաւ անասն խորին նայիլ համարձակելու, ցա-նկապաշտն ցատկով ու անաղու մտաւ։

Կը քալէր՝ անանց խորհուրդ, անանց ուշադրութիւն ընելով թէ ո՞ր ճամբէն կ'երթար, տեսնուած, հեւալով։

Եւ երբնին կանգ կ'առնէր մտիկ ը-նելու համար թէ արդեւ ետեւէն մարդ չէր գար ու կը մննջէր։

—Ո՛հ, թշուառականներ, թշուա-ռականներ։

Այնպէս ըստ զիպաց քալեց՝ կրցածին չափ հեռանալով այն անթեւալ տունէն, վասն զի կը մտածէր թէ ո՞րչափ հեռանա-րայն աւելի տապալուութեան մէջ պիտի ըլլար եւ անտարին թափարկութիւնն ու խորհրդարան մննութիւնը փոխ չէր ընէր։

Փոխ չէր ընէր մտքով, որ կը ճեղք-զինքը շրջապատէ... չէ՛ մի որ ա-սանք ըսող իրեն համար մէյմէկ պաշտ-

կատամարտի դաշտերուն վրայ տեսնեն ի-րենց յաղթանակներուն տարեգրանները։ Այսպիսի որոշում մը այնքան վերաու-րիչ է Ֆրանսայի համար եւ այն աստի-ճանի տեղի է որ կարելի պիտի չըլլար ամենաթեթեւ կերպով իսկ հաւատք ըն-ծայիլ անոր եթէ Ֆիկաւո մասնաւորապէս տեղեկութիւններ հաղորդած չըլլար։

Բարձր թերթը կ'ըսէ թէ այս որո-շումին առթիւ վերջին օրերս Պ. Հան-թո եւ Պերլին ֆրանսական դեսպան Պ. Հէրպէթ բազմաթիւ թղթակցութիւ-ններ կը փոխանան։

Ինչ որոշումներ պիտի տայ Ֆրան-սական կառավարութիւնը. դեռ չի գիտ-ցուի։ Սակայն կ'երեւի թէ Պ. Հէր-պէթ շատ հաշտարար արձագանքութիւն-ներ ցոյց կուտայ։ Պ. Հէրպէթ զիտել կուտայ որ եթէ այդ ամէն գիւղերները քաղաքային հազուապատճառներ ֆրան-սական հողը, իրենց դէմ դժուար է ու եւ է խոչընդոտ հանել, վասն զի Գերմանա-ցիներուն արդիւնաւոր չէ Ֆրանսա մտնել։ Միայն թէ գերմանական կառավարու-թիւնն ալ պէտք է որ զիջողութիւն ընէ եւ չթողարկէ որ հին գիւղերները ստուարութիւն խոյ մարմով մտնեն Ֆրան-սական հողը։ Սակաւաթիւ խմբակներով անցնին սահմանադրէն, որպէս զի այն-տեղուանք Ֆրանսացիները չափազանց չյուզուին։

Աւելորդ է ըսել թէ այս մասին ա-մենաթեթեւ զիջողութիւն մը Ֆրանսայի կառավարութեան կողմէն, միանշանակ-հետեւանքներ կրնայ յառաջ բերել։

Ի ՏԱԼԻՒԱ

Իտալիոյ խորհրդարանին նստաշրջանը փակուեցաւ։ Երեւոյթաւ ըստեւակն եւ-րոպայական ժողովին ընդգրկած եւ-մբայացողները, ու օրակարգը քաղաք-ըլլալով երկու ժողովներ արձակուող առին։ Կ'երեւի թէ Իտալիոյ տառաշ շոր գոմարում տեղի պիտի չունենայ։ Ան-չուշտ Պ. Բիւրի պիտի օգտուի խոր-հրդարանական արձակուողին իրեն տը-ւած հանգիստէն՝ իրականացնելու հա-մար Ալբիկի վրայ ունեցած մեծ ծրա-գիւրները, այնպէս որ երբ նորմալիս իտալիոյ արձակուող զոմարում իր դէմ ի հա-տարուած իտալիոյ ժողովին միայն գտնէ։

Այս տարի պէտք է ինչիւ արիւն-կան խնդիրներու համար խաղաղութիւ-նական դաշնագրին խնդրը։ Հոռմէն, կառավարական յարաբերութիւն ունեցող հեռադրական գործակալութիւն մը կը հաւատարմէ թէ գրուած դաշնագրի մը չի կայ։ Երկու կառավարութիւնները, կ'ը-սէ, իրարու հետ կատարելապէս համա-ձայն են Ալբիկի մէջ ընելիքներուն մասին, պէտք չի կայ դաշնագրի։

ԲՈՐԹՈՒԿԱԼ

Բարձրագիւլի մէջ եկեղեցակ անհե-ղապարհութիւն վարմանը մեծ դժգոհու-թեանց տեղի առաւ։ Եւ յառաջիկային թերթերը կը պահանջեն կառավարու-թեան գործադրել այն օրէնքներ որոնք իրողութիւն կրօնական միաբանութեանց իրողութիւն հաստատուի։ Մասնաւոր-ապէս ճիշդութեան եւ օրոգրագի կը-րօնաւորներուն դէմ է հանդիման զայ-րայթը։

ԲՈՒՊԱ

Վերջին թերթերուն մէջ Բուրաւային զարտ իրիկուն մը, իր դէմը, անասուն ծառերուն վրայ տեղի մը չէր շարժեր։

Վրան զող եկաւ, երբ մասեց թէ, այս գաղտնիքը իմանալէ ետքը, պիտի արդարէր գիւղերը այն տունին մէջ ան-ցընել։

Եւ ասանց խորհուրդ, խնայանք, անբացատրելի սարսափի մը երթա-րուած, վար իջաւ, պարտեղէն անցաւ անասն խորին նայիլ համարձակելու, ցա-նկապաշտն ցատկով ու անաղու մտաւ։

Կը քալէր՝ անանց խորհուրդ, անանց ուշադրութիւն ընելով թէ ո՞ր ճամբէն կ'երթար, տեսնուած, հեւալով։

Եւ երբնին կանգ կ'առնէր մտիկ ը-նելու համար թէ արդեւ ետեւէն մարդ չէր գար ու կը մննջէր։

—Ո՛հ, թշուառականներ, թշուա-ռականներ։

Այնպէս ըստ զիպաց քալեց՝ կրցածին չափ հեռանալով այն անթեւալ տունէն, վասն զի կը մտածէր թէ ո՞րչափ հեռանա-րայն աւելի տապալուութեան մէջ պիտի ըլլար եւ անտարին թափարկութիւնն ու խորհրդարան մննութիւնը փոխ չէր ընէր։

Փոխ չէր ընէր մտքով, որ կը ճեղք-զինքը շրջապատէ... չէ՛ մի որ ա-սանք ըսող իրեն համար մէյմէկ պաշտ-

կատամարտի դաշտերուն վրայ տեսնեն ի-րենց յաղթանակներուն տարեգրանները։ Այսպիսի որոշում մը այնքան վերաու-րիչ է Ֆրանսայի համար եւ այն աստի-ճանի տեղի է որ կարելի պիտի չըլլար ամենաթեթեւ կերպով իսկ հաւատք ըն-ծայիլ անոր եթէ Ֆիկաւո մասնաւորապէս տեղեկութիւններ հաղորդած չըլլար։

ՕՐՈՒՍԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

ԻՆՂ, 7 օգոստոս

Ռուսիոյ թագաւորն ու թագուհին ինսպրուք գտան։ Կայսրը եւ կայսրու-հին մինչեւ կայսրան ընկերացան անոնց շրաժնէտը շատ սիրելի եղաւ։

Մարտի, 7 օգոստոս

Սպանիական կառավարութիւնը քո-չեց նաւաւարտին մը զրկել թանկէր։

Վիեննա, 7 օգոստոս

Վիեննայի պաշտօնական թերթը կը ծանուցանէ թէ պաշտօնական տեղեկա-թեանց համաժողովը քաղաք ծաղիւ է Ռուսիոյ Վոլոճիսկա նահանգին մէջ հի-ցիոյ սահմանադրւելի վրայ գտնուող սական շատ գիւղերուն մէջ ալ տեղա-թողերայի դէպքեր պատահած են։ Այն նահանգին բնակիչները իր ջանքով պատրուրած ատեն շատ լաւ գտ-նուարար անողապաշտական կացութիւ-նը։ Բարեբաղին դէմը տեսնելու համար մեծ միջոց անօրոշուած է։

Բուրա, 7 օգոստոս

Վիեննայի կայսրը առիւ օրը Վեյ-դրաւորը քաղաք եւ Վեյորթի ճակ-տամարտին զոմարում ատարածները որուն մէջ մասնաւորապէս խօսեցաւ Կի-կալին վրայ թէ այդ ճակտամարտին մը որ 1870ի պատերազմին սկիզբն աւարտու-նը եղաւ, արդէն յայտնուած էր Գերմա-նիոյ ժողովուրդներուն մտքիւնը։ Կայս-րեւ յայտը, որ զրահանորին հրաժարու-թէ, ի պատիւ կայսրը «Հուրա» մը որ ձայն է։

Լոնտոն, 7 օգոստոս</

